

Дилшода Суннатиллаевна Ходжимуратова
Шарқ мамлакатлари тарихи ва антропологияси кафедраси,
ТДШУ стажёр-тадқиқотчиси

XX АСР ЖАНУБИ-ҒАРБИЙ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИ ТАЪЛИМ ИСЛОҲОТЛАРИНИНГ ТАРИХИЙ, ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ (ТУРКИЯ ВА ЭРОН МИСОЛИДА)

Аннотация: Ушбу мақолада муаллиф асосан икки давр: 1920-30 йиллар ва 1960-70 йиллар солиштирилиб, Туркия ва Эрон давлатларининг таълим тизими, унинг тарихий ривожланиш босқичлари ва ўзига хос жиҳатларини турли манбалар таҳлили асосида қиёсий солиштирув асосида очиб беришга ҳаракат қилган. Муаллиф асосан хорижий манбалардан фойдаланган ҳолда Туркия ва Эрон давлатлари таълим тизимида XX асрда амалга оширилган ислоҳот ва модернизация ишларини ҳаққоний тарзда таҳлил қилишга ҳаракат қилди.

Калит сўзлар: Эрон ислом республикаси, Туркия, Пахлавийлар, Мустафо Камол Отатурк, “Оқ инқилоб”, исломлаштириш, модернизация, европача таълим ислоҳотлари.

Аннотация: В данной статье автор сравнивает два периода: 1920–30 и 1960–70 на основе анализа ряда источников попытался раскрыть систему образования Турции и Ирана, ее исторические этапы развития и особенности на основе сравнительного анализа различных источников. Автор попытался объективно проанализировать реформы и модернизацию системы образования Турции и Ирана в XX веке, в основном используя зарубежные источники.

Ключевые слова: Исламская Республика Иран, Турция, династия Пахлеви, Мустафа Кемаль Ататюрк, “Белая революция”, исламизация, модернизация, европейские реформы образования.

Resume: In this article, the author, compared two periods: 1920–30 and 1960–70 based on an analysis of a number of sources, tried to reveal the education system of Turkey and Iran, its historical stages of development and features based on a comparative analysis of various sources. The author tried to objectively analyze the reforms and modernization of the education system in Turkey and Iran in the twentieth century, mainly using foreign sources.

Keywords: Islamic Republic of Iran, Pahlavi dynasty, Turkey, Mustafa Kemal Atatürk, “White revolution”, Islamization, modernization, European education reforms.

Бугунги кундаги жадал глобаллашув ва интеграциялашув жараёнида таълим тизимининг ўрни бекиёсдир. Ҳар бир мамлакат ўз халқи учун энг замонавий ва дунё таълим стандарларига тўлиқ жавоб берадиган таълим тизимини яратишга интилади. Чунки, айнан таълим тизими давлатнинг келажакдаги тараққиёти пойдевори ҳисобланади. Бугунги кунда инсон интеллекти ва қобилияти энг қиммат, ҳаридоргир, талаб юқори бўлган маҳсулотлардан бирига айланди. Шу сабабдан, ҳар бир ривожланаётган давлат ўз таълим тизимини ислоҳ қилишга, унинг ривожланиб боришига эътибор кўрсатишга, етакчи кадрларни тайёрлаш ва жалб қилишга, технологик ва инновацион марказлар ташкил қилишга интиломда. Шубҳасиз, барча замонавий ривожланиш босқичлари асосида – тарихий ислохотлар ётади. Айнан замонавий таълим жараёнига ўтишнинг илк одимлари ҳар бир давлатнинг кейинги ҳаётида муҳим ўрин тутган. Бу тарихий жараёнларни атрофлича ўрганиш, бугунги кундаги натижалар ва қўшни давлатлар таълим тизимлари билан солиштириш, тарихдаги қандай ислохотлар яхши самара берган, қай бири эса натижасиз бўлганини таҳлил қилишга имкон беради. Бу эса келажакда тўғри тараққиёт йўналишини аниқлашда долзарб ҳисобланади.

Ушбу мақолада Туркия ва Эрон давлатларининг XX асрда замонавий таълим тизимига қай тариқа ўта бошлагани, ушбу ўтиш жараёни қандай омиллар ҳисобига амалга оширилгани, қай бир қарорлар таълим тизимини ривожига ижобий, қайсилари эса салбий таъсир кўрсатгани қиёсий-таҳлилий тарзда очиб берилади. Мақолада хронология, тарихийлик ва қиёсий таққослаш усулларида фойдаланилди.

XX асрдаги сиёсий вазият. Усмонли турк империяси бу даврга сиёсий ва иқтисодий қарам давлат сифатида кириб келди. Мамлакат ички ва ташқи томондан емирилиш жараёнини бошидан кечираётган эди. Давлатнинг қатта ҳудудларини Ғарбий Европа давлатлари эгаллаб олиши, қатта қарз бериш эвазига иқтисодий жиҳатдан ҳам тўла қарамликка тушиши, мустамлака ҳудудларида усмонлиларга қарши озодлик курашларини авж олиши, давлат ички ҳаётида ҳам бошланган аянчли ижтимоий вазият мамлакатда янги сиёсий кучларни пайдо бўлишига қулай шароитни вужудга келтирди. Бу вазиятдан ёштурклар унумли фойдаланишди. Улар 1889 йилда “Усмонийлар бирлик ташкилоти”ни тузишди ва ушбу ташкилот мамлакатни модернизация ишини бошлаб берди. 1908 йилги қурулли тўқнашувлардан сўнг бу партия вакиллари ҳокимият тепасига келди ва ҳукмрон кучга айланди. 1913 йилдан уни Анвар-пошшо, Талъат-пошшо ва Жамол-пошшо, яъни “Учлик” гуруҳи бошқара бошлади. Аммо 1918 йилда бу партия сиёсий нўноқлик баҳонасида тарқатиб юборилди. Уларни фаолиятида “пантуркча” қарашлар кучли бўлишига қарамай, жамиятни модернизация қилишга илк ҳаракатларни кузатиш мумкин.

Эроннинг ҳам бу даврдаги сиёсий ва ижтимоий аҳволи Усмонли турклар давлатидан яхшироқ эмас эди. XX аср бошларида Англия ва Россия империяси Эронни иқтисодий ва сиёсий қарамликда тутиб турарди. Мамлакат иқтисодиёти жуда секин ривожланар, ўрта асрлардаги феодал тартиблар ҳали ҳам амал қилар, меҳнаткаш аҳоли эса ночор аҳволда эди. Натижада халқ ўзгаришларни талаб қилиб 1905-1907 йилларда қуролли қаршилик бошлади. Шох Музаффариддин бир қанча ўзгаришлар, хусусан, Конституцияга ўзгартиришлар киритишга мажбур бўлди. Шунга қарамай Эрон Россия ва Англиянинг қарам ҳудудига айланиб қолаверди, 1907 йилги рус-инглиз битими эса бу ҳолатни янада мустаҳкамлади. Эрондаги ҳақиқий ўзгаришлар фақатгина Пахлавийлар сулоласининг ҳокимиятни қўлга олишидан сўнг бошланди.

XX асрнинг 20 йилларидаги Туркия ва Эрондаги сиёсий вазият иккала давлатнинг ҳам катта ўзгаришларга тайёрлиги, ижтимоий вазиятнинг етилганлиги, ўзгаришларни амалга оширадиган сиёсий кучларни шаклланди кўрсатиб беради. Бу икки давлатнинг ўхшаш томонлари сифатида ислом динига эътиқод, Ғарбий Европа давлатларига сиёсий ва иқтисодий қарамлик, мамлакатнинг ички ижтимоий аҳволи нотинчлигини кўрсатиб ўтиш мумкин. Бир-биридан фарқли томонлари эса, Туркия европача маданиятни истаса Эрон модернизацияни ҳохлаши, Туркияда ислохотлар инқилоб ва султон ҳукумати ағдарилгандан сўнг бошлаган бўлса, Эронда шохнинг ўзи томонида илгари сурилгани ва бошқа жиҳатларни кўрсатиб ўтиш мумкин.

Ислохотларнинг бошланиши. Замонавий Туркия давлати пайдо бўлиши ва ҳозирги кўринишга келишида шубҳасиз Мустафо Камол Отатуркнинг ўрни беъқиёсдир. Биринчи жаҳон урушидаги мағлубиятдан сўнг Туркия катта ҳудудларидан айрилди ва бутунлай таназзулга юз тутиш арафасига келиб қолди. Айнан Мустафо Камолнинг турли соҳадаги ислохотлари, қатъий бошқаруви мамлакатни бутунлай қарам давлатга айланиб қолишдан асраб қолди. Унинг ислохотлари самарасини – аҳолининг аввалги элитага бўлган ишончининг сўниши, армиянинг тўлиқ қўллаб-қувватлаши, янгича ислохотлар режалари белгилаб берди.

Туркияда ислохотлар бошланган давр сифатида 1922 йилни кўрсатиб ўтиш мумкин. Бу даврда мамлакат аҳолисидан эркаклар орасида 10%, аёллардан эса фақатгина 1% қисми саводга эга эди. Ҳар тўрт аҳолининг учтаси ўрта асрлар шароитидаги қишлоқда истиқомат қилар эди. Шу сабабли ислохотларнинг асосини таълим тизимидаги модернизация ташкил этди. 1924 йилда таълим тизимига оид учта асосий қонун қабул қилинди:

1. Диний таълим вазирлиги ва шариат судлари тугатилди.

2. Мамлакатдаги барча мадрасалар Таълим вазирлигига бўйсундирилди; Халифат бошқаруви тугатилди ва усмонийлар ҳукмдорлари оиласи мамлакат ҳудудидан чиқариб юборилди.

3. Таълим билан боғлиқ барча молиявий ишларнинг бошқаруви Таълим вазирлигига берилди.

1924 йилда бўлиб ўтган ўқитувчиларнинг мажлисида Мустафо Камол уларга қарата “Ўқитувчилар! Сизлар давлатнинг янги вакиллари тарбиячисисизлар. Республика жисмонан ва руҳан кучли, ақлли ҳимоячиларга муҳтождир”¹ – деган мурожаат билан чиқди. Ушбу мурожаатдан ҳам таълим тизимига эътибор қай даражада юқори бўлганлигини кўриш мумкин.

1925 йилда барча дарвешхоналар ва диний-фалсафий масканлар тўлиқ ёпилди ҳамда ўрнига дунёвий таълим тизими ўрнатилди. Икки йил ичида барча даражалардаги мактаб таълими бепул кўринишга келтирилди. 1928 йилдан эса ўқув жараёнига лотин алифбоси кириб келди. Барча ўқувчилар ва ўқитувчилар ёппасига лотин алифбосига ўқитила бошланди. Муқаддас Ислом китоблари ҳам лотин алифбосидаги турк тилида ўқитила бошланди. Конституциядан ҳам “давлат дини – Ислом” деб белгиланган қатъий моддани олиб ташланди. Отатуркнинг мақсади нафақат диний ва дунёвий ишларни алоҳидалаш, балки исломни ҳам ислоҳ қилиш эди.²

1927 йилда Отатуркнинг буйруғига кўра “Диний ишлар бўйича давлат кўмитаси” ташкил этилиб, унга дин тарихчиси Мехмет Кепрулу раҳбар этиб белгиланди. Бу ташкилотнинг асосий мақсади – ислом динини европалаштириш ва Отатуркнинг ислоҳотларини қўллаб-қувватловчи механизмга айлантириш эди. Ташкилот бошчилигида Қуръони Карим турк тилига таржима қилинди ва бутун мамлакат бўйлаб тарқатилди. Отатуркнинг дин ислоҳотининг ўзига хос томони шундан иборат эдики – диндаги ислоҳотлар исломни йўқ қилишга эмас, балки уни замонавийлаштиришга қаратилган эди.³ Айнан ушбу жиҳат Туркиянинг дин ислоҳотини Эрон ислоҳотидан фарқли томони ҳисобланади.

Отатурк ва унинг ислоҳотчилик ҳаракатлари мамлакатни Европача ривожланиш тизимига ўтказишга ҳаракат қиларди. Аммо Отатурк бир жиҳатни ҳисобга олишда эътиборсизлик қилди. Исломни давлатдан ажратган ва ислоҳотларга асосий тўсиқ деб ҳисоблаган вақтда, бу дин мамлакат аҳолиси орасида қай даражада сингиб кетганини ҳисобга олинмади. Шу сабабли асосий марказ шаҳарларда (Истанбул, Анқара, Измир) замонавий таълим ва тарбия

¹ Mustafa Kemal Atatürk. Atatürk'ün söylev ve demeçleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961.

² Mango Andrew. Atatürk. – London., 2000. P. 539.

³ Ozelli M.T. The Evolution of the Formal Educational System and Its Relation to Economic Growth Policies in the First Turkish Republic // International Journal of Middle East Studies, Jan., 1974, Vol. 5, No. 1 (Jan., 1974), pp. 77-92

тизими ривожланган вақтда, қишлоқ ва шаҳардан ташқари ҳудудларда инсонларнинг кундалик ҳаётида исломнинг ўрни юқориликча сақланиб қолаверди.⁴ Натижада ислохотлар фақатгина марказий шаҳарларда яхши натижа бериб, чекка ҳудудларда аҳвол ўзгаришсиз қолаверди.

XX асрнинг 20-30 йилларида Эрон таълим тизимида ҳам турли ўзгаришлар юз берди. Ҳудди Туркия сингари Эронда ҳам диний таълимни чеклаш ҳамда дунёвий таълимни кенгайтиришга ҳаракат бошланди. Давлат барча мактаблар устидан бошқарувни ўз қўлига олди.⁵ Ризошоҳ (1925-1941) бошчилигида Эрон давлати бирлаштирилди, замонавий технологиялар ва саноат тезроқ ривожлана бошлади ҳамда дунёвий жамият қуриш учун дастлабки қадамлар қўйилди. 1927 йилда Таълим вазирлиги бюджети икки баробарга оширилди. Таълим учун сарфланадиган маблағлар 1926 йилда 10,4 млн реалдан 1941 йилда 195 млн реалгача ошириб борилди. Мухаммад Ризошоҳнинг эсдаликларида ёзишича: “Ризошоҳ Эрон таълим тизими учун янги муассасалар очиш, ўқитувчиларни четга малака оширгани жўнатишдан кўра кўпроқ фойдали ишлар қилган. У таълим тизимини руҳи ва фалсафасини ўзгартирган. Унинг фикрига кўра, таълим тизими аввало инсонда ватанпарварлик руҳини шакллантириши лозимдир”⁶.

1930 йилларда Эронда марказлашган бепул ва замонавий мактаб тизими яратилди, Техрон университети барпо этилди, аёллар таълими ҳам тарғиб қилинди. Қуйидаги жадвалда бу икки давлатда амалга оширилган таълим соҳасидаги ўзгаришларни қиёслаб кўриш мумкин.

№1 Жадвал.

XX асрнинг 20-30 йилларида Туркия ва Эрон таълим тизимлари таҳлили		
Ислохот тури	Туркия	Эрон
Таълим тизимида ислохотлар бошланиши	1922 йил	1925 йил
Ислохотнинг асосчилари	Мустафо Камол Отатурк	Ризошоҳ Пахлавий
Алифбо ўзгариши	1928 йил	ўзгармаган
Янги таълим қонунининг қабул қилиниши	3 март 1924 йил	март 1922 йил
Бепул мактаб таълимининг жорий	1925-1927 йиллар	1930 йиллар

⁴ Poulton Hugh. The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic.– New York: University Press, 1997. 350 P.

⁵ Education and the general survey of Modern Education. [Электронный ресурс]

<http://www.iranicaonline.org/articles/education-vii-general-survey-of-modern-education> (дата обращения 16.12.2016).

⁶ Mohammed Reza Shah Pahlavi. Mission for My Country. – London: Hutchinson & Co. Ltd., 1960. – p. 47.

этилиши		
Аёллар таълимини тарғиб қилиниши	1926 йилдан бошлаб	1930 йилдан
Диний таълимга муносабат	Диний таълимни бутунлай ажратиш	Диний таълимни чеклаш
Таълим ислоҳотидан мақсад	Замонавий турк давлатини ва халқини шакллантириш	Замонавий, ватанпарвар ёшларни тарбиялаш

XX асрнинг 60-80 йиллардаги таълим ислоҳотлари. Туркиянинг Иккинчи жаҳон урушидан кейинги аҳволи тубдан ўзгарди. Мамлакат гўёки икки ўт орасида қолди. Яъни, бир томондан БМТ ташкилотига қабул қилиниши вазифаси турса, иккинчи томонда 98% аҳолиси ислом динида бўлган Туркия халқини ғарб демократиясига мослаштириш вазифаси турарди. Мамлакатда демократик кучлар шакллана бошлади. Улар эса дин вакиллари томонидан қўллаб-қувватланар эди. Натижада 1946-1947 йилдан бошлаб таълим тизимига исломий фанларни қайтариш фикри қўллаб-қувватлана бошлади. Натижада ислом динига қайтиш, муқаддас зиёратгоҳлар ва Макка шаҳрига ҳаж сафарига бориш сони кескин ошди⁷. 1949 йилдан бошлаб лотин тилида дарс бериш тўхтатилди. 1950 йил Демократик партия ғалабасидан сўнг бошланғич мактабларга диний фанлар тўлалигича қайтарилди⁸. 1956-1957 йилларда диний таълим ва одоб бўйича дарслар ўрта мактабларда ҳам қайта тикланди. 1966-1967 йилларда лицей ўқув дарслари қаторига диний фанлар қўшилди. 1959 йилдан бошлаб Олий ислом институтлари фаолияти тикланди. Ислом дини тарафдорлари Отатурк ислоҳотларидан аввалги таъсирни қайтаришга ҳаракат қиларди.

Бу барча ҳодисалар мамлакатдаги сиёсий инқироз билан биргаликда таълим сифатини тушиб кетишига сабаб бўлди. Аҳоли сонининг кескин ўсиши ҳисобига йилдан йилга мактаблар гавжумлаша бошлади. Уларда икки, уч сменада ўқиш ташкил қилинди. Қишлоқдаги ночор шароит, дарс соатлари ва ўқитувчилар сони камайиши таълим сифатининг кескин пасайишига олиб келди. Ҳукумат ҳам, шаҳар ҳокимияти ҳам бу каби муаммоларга дош беролмади. Саноат лойиҳалари вазиятни сақлаб қолмади, уларни амалга ошириш учун одатда ривожланган шаҳарлар танланди. Чекка ҳудудлар эса эътиборсиз қолдирилди.

⁷ Lewis Bernard. Islamic Revival in Turkey // International Affairs. – 1952. № 1. Vol. 28. P. 38–48.

⁸ Ozelli M.T. The Evolution of the Formal Educational System and Its Relation to Economic Growth Policies in the First Turkish Republic // International Journal of Middle East Studies, Jan., 1974, Vol. 5, No. 1 (Jan., 1974), pp. 77-92

XX асрнинг 70 йилларида ҳукумат тепасига Н. Эрбаканнинг келиши “исломий қараш”ларни янада кучайтирди. Эрбакан томонидан эълон қилинган исломий фикрларга қарамай, уларнинг аксарият қисми иқтисод, таълим тизими, соғлиқни сақлаш ва бошқа соҳаларни ривожлантиришга қаратилган эди.

Бу даврда Эрон давлатида ҳам бир қанча сиёсий ва ижтимоий ўзгаришлар юз берди. Уларнинг асосийси 1962 йилда Мухаммад Ризошоҳ Пахлавий томонидан бошланган “Оқ инқилоб” эди. Шоҳ бу даврда Ироқ ва Туркияда бўлиб ўтган давлат тўнтаришларини диққат билан кузатар ва ўзига керакли хулоса чиқарарди. Туркия икки томонлама ўйин қилгани, ҳам демократик ҳам исломий давлат бўлишга интилгани нима оқибатга олиб келганини кузатган Мухаммад Ризошоҳ Эрондаги унга қарши барча кучларни йўқ қилишга ҳаракат қилди. Мамлакатда таълим соҳасида ҳам кўплаб ислохотлар амалга оширилиди.

Эрон модернизациясининг сўзсиз ютуғи “Оқ инқилоб”⁹ доирасида олиб борилган таълим сиёсати эди. Бу аслида Эронга ўрта асрлардан янги асрга қадам қўйишга имкон берди.

Эрон маъмурлари “Оқ инқилоб” нинг дастлабки 10 йилида шаҳарларда таҳсил олиб, Эроннинг чекка ҳудудларига аҳолини саводли қилиш учун борган 70 мингдан ортиқ ёшлардан иборат бўлган “Билимлар армияси” билан жуда фахрланишди. Америкалик етакчи эроншунослардан бири Э. Авраамян ўз мақоласида Эроннинг таълим тизимининг 1953 йилдаги (шоҳ қудратга эга бўлган пайтда) ва 1977 йилда (Ислом инқилоби арафасида) қандай бўлганлиги тўғрисида қисқача маълумот бериб ўтган. Жадвал №2.

Жадвал №2. Таълимнинг ўсиши (муассасалар ва талабалар)¹⁰

	1926/27 йиллар (Пахлавий сулоласи келиши арафасида)	1976/77 йиллар (инқилоб арафасида)
Университетлар (студентлар)	4 (14500)	16 (154 315)
Техникумлар (талабалар)	36 (2538)	800 (227 507)
Юқори мактаблар (ўқувчилар)	527 (121 772)	1741 (741 000)

⁹ Пахлавий ҳукмдорларнинг турли соҳалардаги дунёвий модернизация ислохотлари тарихда “Оқ инқилоб” номи билан қолган

¹⁰ Abrahamian E. Structural Causes of the Iranian Revolution. MERIP Reports, 1980, no. 87, pp. 21–22.

Ўрта мактаблар (ўқувчилар)	5956 (746 473)	23 476 (4 078 000)
-------------------------------	----------------	--------------------

Ушбу жадвалдан кўришиб турибдики, Эрон таълим тизимида содир бўлган ўзгаришларни ҳақиқий ютуқ деб аташ мумкин. Аммо, шохнинг таълим тизимига модернизация ва эътибор қаратиши сабабли сиёсий нуқтаи назардан Эронда билим олиш тизими сезиларли даражада яхшиланган бўлса ҳам, бу расмийлар учун жиддий муаммолар туғдирди: талабалар (шунингдек, университетларни битирган ёш мутахассислар) шохни ағдаришда фаол рол ўйнади. Талабалар ва аҳолининг маълумотли қисмининг Эронда монархияни ағдаришдаги иштироки ислом уламоларининг иштирокидан кам эмас эди.

1979 йилги инқилобдан кейин энг муҳим ўзгариш таълим тизимини “исломлаштириш” эди. Болалар учун алоҳида таълим жорий этилди. 1980 йилда Таълимда “Ислом кадриятлари институтини назорат қилиш” бўйича қўмита ташкил этилди. Исломий тамойилларга асосланган ўқув материаллари инқилобдан кейин олти ой ичида бошланғич мактабга киритилди¹¹. Исломлаштириш бошланганидан бери ҳукумат Ғарбдан маданий ва маънавий мустақиллик истаги ҳамда Ғарб билан рақобатда замонавий миллат сифатида муваффақият қозониш истаги ўртасида мувозанатни сақлашга уринди.

Туркия ва Эроннинг XX аср 60-70 йилларидаги таълим жараёнини солиштириш асосида ушбу натижалар аниқланди. Жадвал №3.

№3 Жадвал.

XX асрнинг 60-70 йилларида Туркия ва Эрон таълим тизимлари таҳлили		
Ислоҳот тури	Туркия	Эрон
Таълим тизимида янги ислоҳотлар бошланиши	1945 йил	1962 йил
Ислоҳотнинг асосчилари	Демократик партия вакиллари	Мухаммад Ризошох Пахлавий
Диний таълимни тикланиши	1946-1947 йиллар	1979 йилдан сўнг
Таълим тизими ислоҳотидан мақсад	Ҳам диний ҳам дунёвий таълимни бирдек ушлаш	1962-1979 – мамлакатни модернизация қилиш; 1979- эски анъаналарни тиклаш

¹¹ Reforms in Iran in the field of education, healthcare <http://biofile.ru/his/33157.html> (accessed: 06.04.2020)

Диний таълимга муносабат	Диний таълимни қайта жорий қилиш	1962-1979 – дунёвий таълимни кўпайтириш; 1979 – диний таълимни кучайтириш
Таълим ислоҳоти натижалари	Таълим сифатининг тушиб кетиши, замонавий таълим фақатгина катта шаҳарларда ўрнашиб қолиши	1962-1979 – юз минглаб замонавий, илғор кадрлар шаклланиши; 1979 – дунёвий билимлар пастлаши

Хулоса. Юқоридаги жадвал кўришимиз мумкинки, XX асрда биринчи ярми ва иккинчи ярмида Туркия ва Эронда амалга оширилган таълим ислоҳотлари ўз мақсади, усуллари, натижаларига кўра турлича ривожланиш йўналишларини белгилаб берди.

Туркия Эрондан бирмунча эртароқ ислоҳотларни бошлади ва бу йўлда жуда кўплаб ўзгаришларни амалга оширди. Мустафо Камолнинг инқилобий ислоҳотлари замонавий Туркия давлати ва тукр халқини шаклланишига катта туртки берди. Туркияга европача таълим тизими ва маданияти кириб келди. Кўплаб билим соҳалари ривожланди. Шу билан бирга, мамлакатда сиёсатга қарши диний муҳолифат кучлари шаклланиб борди. Натижада Иккинчи жаҳон урушидан сўнг таълим соҳасида амалга оширилган кўплаб ислоҳотлар инкор этилди ва эски тизимга қайтиш бошланиб кетди. Мамлакат сиёсий кучлари икки оқимга бўлинди. Улар орасидаги ҳокимият учун кураш кўплаб давлат тўнтаришларига, унинг оқибатида ижтимоий ҳаётнинг, таълим ва соғлиқни сақлаш тизимининг ортга кетишига сабаб бўлди. 80 йиллардан бошланган ислоҳотлар бу жараёнларни тўхтатишга қаратилди, аммо ўртада бир неча ўн йиллик вақт бой берилди.

Ўз навбатида Эронда ҳам қарама-қарши ислоҳотлар, мамлакатни аҳолисини ҳар томонлама давлат сиёсатига мослаштиришга ҳаракат таълим тизими ва унинг даражасига сезиларли таъсир кўрсатди. Аҳоли орасида саводхонлик даражаси ўсишда давом этгани билан, бу саводхонлик фақатгина ўрта даража билан чекланиб, юқори малакали кадрлар тайёрлаш сустгича қолаверди. Кейинги йиллардаги ислоҳотлар бу вазиятни ўнглашга қаратилган бўлсада, минтақада илмий соҳада етакчилик қилиш учун бу ҳали етарли эмаслиги аниқ бўлиб қолди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Abrahamian E. Structural Causes of the Iranian Revolution. – MERIP Reports, 1980, no. 87.
2. Cooper A.S. The Fall of Heaven: The Pahlavis and the Final Days of Imperial Iran. – USA: Picador, 2016.
3. Education and the general survey of Modern Education. [Электрон ресурс] <http://www.iranicaonline.org/articles/education-vii-general-survey-of-modern-education> (Фойдаланилган сана: 20.06.2020).
4. Lewis Bernard. Islamic Revival in Turkey // International Affairs. – 1952. № 1. Vol. 28.
5. Mango Andrew. Ataturk. – London., 2000.
6. Mohammed Reza Shah Pahlavi. Mission for My Country. – London: Hutchinson & Co. Ltd., 1960.
7. Mustafa Kemal Atatürk. Atatürk'ün söylev ve demeçleri. – Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961.
8. Ozelli M.T. The Evolution of the Formal Educational System and Its Relation to Economic Growth Policies in the First Turkish Republic // International Journal of Middle East Studies, Jan., 1974, Vol. 5, No. 1.
9. Poulton Hugh. The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic. – New York: University Press, 1997.
10. Reforms in Iran in the field of education, healthcare <http://biofile.ru/his/33157.html> (Фойдаланилган сана: 22.06.2020)